

Cartes des del front

Epistolari de Josep Poll i Navinés

FRANCESC RIERA I PRENAFETA

Foto: sobre en el qual va arribar una de les deu cartes de Josep Poll des del front, adreçades al seu pare, Jacint Poll (col·lecció particular. Donació de Maria Rosa Prenafeta Garcia).

Resum

Es refà el recorregut del soldat de la lleva de 1939 de l'exèrcit republicà Josep Poll Navinés, a partir de les deu cartes que envia a la família entre principis de novembre de 1937 i el 8 de juliol de 1938, i la darrera enviada per la família l'1 d'agost de 1938. Mitjançant els comentaris i les dates de les cartes, així com el testimoni d'altres santjustencs que van ser al front, es reconstrueixen els esdeveniments de la guerra al front d'Extremadura, on va ser destinat. La transcripció íntegra d'alguna de les cartes dona un vívid testimoni de les mancances materials i afectives d'un jove durant els nou darrers mesos de la transició dels dinou als vint anys, com tants d'altres que es van trobar en idèntiques circumstàncies. Es descriuen els fets històrics en el marc de l'ofensiva franquista del juny de 1938 i l'anomenada *Bolsa de la Serena*, dins la qual es va veure immers Josep Poll. Es dona, d'altra banda, la filiació de la resta de membres de la família, amics i veïns com un apunt addicional de l'entorn que el va envoltar en vida i un retrat de la vida a Sant Just durant els anys de la guerra.

Paraules clau:

Guerra Civil espanyola; lleva de 1939; cartes del front; front d'Extremadura; Sant Just Desvern.

Abstract

The itinerary, as a republican soldier of Josep Poll Navinés, born in 1918, in the Spanish Civil War is reconstructed. Ten letters that expand from November 1937 to July 1938 he sent to his family, plus the last one his family sent to him the first of August, are the main source of information for an approach to the life and thoughts of this soldier during wartime. The paper is also backed by some literal transcription of fragments of these letters, and by the vivid testimony of those that were friends, neighbours, and surviving soldiers, concerning war itself. Reported and consolidated information of the course of Civil War at the Extremadura war front provide additional data to depict the whole drama that ended with the life of many others like J. Poll. The scenery of those nine months of war of this soldier is framed within the Franco offensive of 1938 and the so called *Bolsa de la Serena*, together with the filiation and personal background of family and friends of a village of 2708 souls close to Barcelona.

Keywords:

Spanish Civil War; nineteen years old soldier; letters from the war front; Extremadura war front; Sant Just Desvern; Barcelona.

Índex de continguts

Les cartes	245
Els fets històrics	260
Josep Poll i el seu entorn santjustenc	260
Els amics	262
Mobilització i marxa cap al front	263
Bibliografia	276
Notes	277

Cartes des del front

Epistolari de Josep Poll i Navinés

El dia 13 de novembre de 1937, l'Ajuntament d'Esplugues de Llobregat, arran d'una circular del Centre de Reclutament, Mobilització i Instrucció número 16 de Barcelona, reclama la presentació d'un grup de joves espluguins de la lleva de 1939, el proper dia 15 a les tres de la tarda, per al seu allistament a l'Exèrcit. Entre aquests s'hi troba Josep Poll i Navinés, nascut a Esplugues de Llobregat, però que aleshores vivia a Sant Just Desvern. Posats en contacte amb l'Ajuntament santjustenc, aquest en data 18 de novembre respon que Josep Poll, nascut el 22 de juliol de 1918, fill del Jacint i la Pura, ja ha estat allistat en aquest municipi.¹ De fet, el matrimoni de Jacint Poll Vivés i Pura Navinés Ripoll era natural de Sant Just Desvern i havia viscut temps enrere en unes casetes darrere l'església santjustenca, però l'any 1935 ja feia ben bé més de deu anys que habitava una casa al número 17 del carrer de Badó, de la qual era llogater el pare de la Pura² i on van néixer els

El matrimoni de Pura Navinés i Cinto Poll, pares del soldat Josep Poll i Navinés, al qual el xicot adreçava les seves cartes (col·lecció particular. Donació de Maria Rosa Prenafeta Garcia).

altres fills, Rafel i Joan. En canvi, pel que fa al primer fill, en Josep, a causa de les condicions d'insalubritat del primer habitatge esmentat, la Pura va preferir anar a donar a llum a casa de la seva cunyada, que vivia a Esplugues de Llobregat, i per aquest motiu en Josep va néixer a la població veïna.³

Maria Rosa Prenafeta,⁴ esposa del difunt Joan Poll i Navinés, germà d'en Josep, comenta que el Sr. Lázaro va ser allistat a l'exèrcit republicà juntament amb Josep Poll i altres xicots santjustencs, i que un cop al front i en diferents destinacions Alexandre Lázaro es va assabentar que en Josep havia resultat ferit de mort. Així doncs, va ser un dels darrers santjustencs que va tenir notícies d'en Poll.

En l'entrevista efectuada al Sr. Alexandre Lázaro⁵ confirma que ell mateix, juntament amb els joves santjustencs Josep Vives Vilanova, Josep Poll Navinés, Jaume Bartolí Figarola, Manuel García, Joan Domènech Salarich, Jaume Rius Ribes, Josep Pérez Samsó, Pere Pascual Navinés, Magí Urpí Campreciós, Pere Culla Carbó i dos més que no

1.º 29 - Sant Just Desvern.—Vista parcial desde 'l "Padró".

Targeta postal de les casetes del carrer de Badó vistes des de la Creu del Pedró, l'any 1924.

Hi podem veure el caminet que puja cap a la part posterior de l'església i que serà la futura continuació del carrer de Bonavista, i d'esquerra a dreta, algunes de les cases dels veïns del moment: cal sabater, ca la planxadora, cal Poll i ca la Pura i, la casa de Baldri Font i la casa dels Fontova. Més avall hi hauria la casa de l'adrogue Arcadi Cortès (col·lecció Cortès. AMSJD).

acaba d'identificar (“*un tal Pagès, tocinaire de la carretera?, i un parent directe dels del Súper Elena que acabà desertant*”),⁶ foren cridats a files. En primer lloc anaren uns dies a fer instrucció militar en un camp de futbol proper a la Remunta de l'Hospitalet;⁷ tot seguit els portaren a Sitges, on romandrien un parell de mesos, i finalment, d'allí cap a Valdepeñas (Ciudad Real), on el grup ja fou disgregat en diferents companyies i batallons de la 215a Brigada Mixta, que participaren en els combats per la fallida presa de Talavera de la Reina. D'allí passaren al front d'Extremadura, on després d'un temps, i descansant un dia a la rereguarda, s'assabentà que Josep Poll Navinés havia resultat mort.

Les cartes

El que s'exposa a continuació es basa en la correspondència que el xicot mantingué amb els pares des de la seva incorporació a files fins a la seva defunció en combat, i que la família ha guardat fins al dia

Els xicotets de les lleves de 1939 i 1940 es fan fotografiar davant la porta de can Solanes de la Carretera. A dalt, d'esquerra a dreta: Josep Vives Vilanova, Josep Poll Navinés, Jaume Bartolí Figuerola, Manuel García, Alexandre Lázaro Marqués, Joan Domènech Salarich, Jaume Rius Ribas i Josep Pérez Samsó. Ajupits: Pere Pascual Navinés, Magí Urpí Campreciós, Francesca Bartolí, Pepeta Camats, darrere seu un noi sense identificar, Lola Mitjans Esteve i Pepeta Domènech Salarich. Assegut: Pere Culla Carbó. Estirat: sense identificar (AMSJD. Alexandre Lázaro afirmava haver-la cedit per a una exposició a Can Ginestar, sense que li fos retornada).

d'avui. Tot l'epistolari està escrit sempre en català, amb una ortografia molt deficient però amb una lletra força intel·ligible, i com veurem seguidament el contingut reflecteix una forta estima per la família, pels amics i pel Sant Just Desvern que ha hagut de deixar.

PRIMERA CARTA, SENSE DATA

(potser, a principis de novembre de 1937)

“Volguts pares eustinc de dir que man pres el carnet i tot el que i tenia a dins els cales la carta del treball i altrás coses [...]”

La nota, més que no pas una carta, reflecteix la impotència amb què es troba el jove recluta pel robatori de totes les seves pertinences. L'escrit no diu on es trobava, però pel contingut de la redacció i comparant-lo amb casos paral·lels documentats, podem intuir que la malifeta es

produí durant els primers dies de concentració al canòdrom de la plaça Espanya de Barcelona, abans d'ésser enviat a Sitges.

Josep Poll demana als pares que a través de l'amic Vives li facin arribar més diners, ja que amb les deu pessetes que li varen donar es va comprar uns pantalons i unes espadenyes. Necessita comprar-se altres coses i *“non tinc ni sinc de la perilla”*. Acaba la nota enviant petons als seus germanets, Rafel i Joan, i records a tots els de casa, avi inclòs, als amics i a la resta de familiars.

El present escrit
es basa en la
correspondència
que el xicot
mantingué amb
els pares des de la
seva incorporació
a files fins a la
seva defunció en
combat

Carmanyola, plat i cantimplora de Mateu Mateu i Miró, soldat de la lleva del biberó (font: exposició “Castellbisbal 1939, els darrers dies”, novembre-desembre de 2014).

SEGONA CARTA (Sitges, 9/11/1937)

“Mol estimats pares i demes de casa. Us haix de di que per contes dena a Castelldefels em anat a Sitges i som al graix Terramar [...]”

Cal subratllar que la paraula *graix*, referint-se a *garatge*, està superposada a la paraula *hotel*, que el noi havia escrit prèviament. De fet, tres línies més avall confirma que van arribar tard, van haver de fer-se els llits amb màrfeques de palla i que no eren a l’hotel, sinó al garatge d’aquest. El 3 d’agost de 1936 l’hotel Terramar Palace de Sitges fou requisat pel Comitè de Milícies Antifeixistes per tal de convertir-lo en un hospital de sang, i l’abril de 1937 passà a dependre de Sanitat Militar. Per tant, al setembre de 1937 les habitacions del complex hotelier estaven ocupades pels malalts i els ferits de guerra. Els quintos de les lleves acabades d’arribar eren ubicats al garatge de l’hotel i també a les instal·lacions del nou autòdrom proper.⁸

Després de fer-se els llits, per sopar els van donar una mena de farinetes i un potatge en què hi havia macarrons, cols i uns *“trossos de carn que semblaben tripes”*. Seguidament, van anar a dormir fins a les set del matí següent, quan els feren aixecar, rentar-se i esmorzar. Després tingueren el matí lliure per anar a fer un tomb pels voltants de l’hotel. Arran d’aquesta passejada, en Josep fa esment d’haver-se topat amb uns tipus de Barcelona que ja estaven aquarterats d’antuvi i que eren *“mol animals”*, sense donar més detalls del que havia motivat el comentari.

Dos santjustencs més van arribar amb en Josep i l’acompanyaren en la seva estada a Sitges, el Garcia, *“aquell de la farmasia”*, i el Ricardo *“de cala Trini”*. Es tracta de Manel Garcia Gonzalbo, fill d’Assumpció Gonzalbo Diego, natural de Saragossa, aleshores vídua, i que arribà a Sant Just l’any 1920. El seu fill Manel va néixer a Barcelona el 30 de gener de 1918, sabia llegir i escriure, era solter i treballava a la farmàcia de Fermín Lamana. Pel que fa a la persona de nom Ricard, no hem pogut esbrinar a hores d’ara de qui es tractava.

La carta finalitza dient als pares que encara no saben el temps que s’estaran allí abans de partir cap al front, i dona records a tota la família, a l’oncle de l’Ateneu,⁹ a la tia Agustineta, a l’oncle Estevet i a *“tots els amics”*. Amb una breu nota de postdata els demana que li facin arribar segells.

Els quintos de les lleves acabades d’arribar eren ubicats al garatge de l’hotel i també a les instal·lacions del nou autòdrom proper

Hotel Terramar de Sitges, obra de l'arquitecte noucentista Josep Maria Martino Arroyo, inaugurat l'any 1933 (font: imatge extreta de l'article "Feliços 80 anys Hotel Terramar de Sitges!!!", blog Criticart, <<https://criticartt.blogspot.com.es>>, 9 d'abril de 2013).

TERCERA CARTA (Sitges, 10/11/1937)

“Molt apresats pares. Us haix de di que pasem uns dias mol aburrits pasem molt de fret la hi pasa una cosa molt seria dos ho tres xicots no se quin malt es que sencumane molt els baren treure perque no i podien seri ha lla [...]”

Segons en Josep, els van comunicar que la malaltia infecciosa era molt contagiosa i per aquest motiu van ser traslladats a una església propera, on havien *maldormit* a terra i havien passat molt fred. A les sis del matí els havien llevat i els havien fet esperar a fora, en un camp, mentre els serveis sanitaris desinfectaven el garatge del Terramar on s'allotjaven. D'altra banda, les coses anaven millorant, començant pel menjar i el fet que aleshores ja els donaven permís per atansar-se a passejar fins a Sitges. Acaba la missiva demanant segells i les adreces dels familiars i amics per poder escriure'ls.

Desconeixem si Josep Poll va escriure alguna altra carta entre novembre i febrer; el fet és que ell mateix ens explica que va trigar bastant a tornar a escriure a casa. En tot cas, pels testimonis d'Alexandre Lázaro i Joaquim Company¹⁰ sabem que de Sitges van passar a fer instrucció militar a la Remunta, a l'Hospitalet de Llobregat, on la primera quinzena de gener de 1938, abans de marxar a destinació, coincidiren durant pocs dies amb els santjustencs de la lleva del 40.

QUARTA CARTA (Valdepeñas, 19/02/1938)

“Molt volguts pares oncles i jermants i avi i demes de la familia. El motiu de no escriures es per que no tinc pape ni quartos per comprarne ara que ia el pape no val res maurieu de envia pape sellus cartes i sentims que no tinc ni sinc [...]”

El noi explica que un dels motius de no haver escrit abans és que estava molt enfeinat, que no el deixaven parar, car cada dia havia de sortir a patrullar per Valdepeñas. La tasca era cansada però agradable, el fet de portar una carabina li recordava quan el seu avi Josep Navinés Comes havia estat guarda rural de l'Ajuntament de Sant Just, i en duia una d'igual. El poble era molt gran i avorrit, no hi havia res per menjar, els caps de setmana tot era tancat llevat d'un cinema que feia les delícies d'en Josep, cinema al qual com a patruller entrava de franc.

“[...] parlant del menja aurieu de mira de embiarme algun paquet i cuartos com eus dic de prime estic escurat i tinc molta gana [...]”

Valdepeñas, segons en Josep, s'assemblava molt a Sant Just, bàsicament per les seves pujades i baixades, i hi havia molts camps de conreu al voltant on

Pels testimonis d'Alexandre Lázaro i Joaquim Company sabem que de Sitges van passar a fer instrucció militar a la Remunta, a l'Hospitalet de Llobregat

Postal de l'estació de ferrocarril de Valdepeñas. Any 1935 (col·lecció particular).

s'havia aprofitat per bastir-hi un camp d'aviació molt ferm. Però pel que fa a la gent, hi havia poca comunicació, la gent tenia por, encara que a poc a poc s'anava trencant el gel: “[...] *les noies ara sembla que comensint a dinse alguna cosa sembla que ja els i aiji pasat la por [...]*”, i encara afegeix: “[...] *com les dones no nian com a qui a Valdepeñas non hi bist en lloc de dones tan fermes com les de aquet poble [...]*”.

A la carta explica que no els donaven tabac i que aquest anava molt buscat; demana als pares si li'n poden enviar. Diu també que havia rebut una carta de Joan Denclós (o Renclós?) i que tot seguit procediria a contestar-li dient-li que ja havia escrit al capità (no comenta res més del tema). Acaba dient que allà dalt (sic) hi feia molt fred, que fins i tot hi va nevar, i que era un país molt dolent. També afegeix, però, que els capitans eren molt bones persones, i després dels obligats recordatoris finalitza amb un significatiu “[...] *salut i metralla*” i el dibuixa matusser d'un cor amb una sageta.

CINQUENA CARTA

(en campanya, 14/04/1938)

Aquell 14 d'abril
els membres de
l'Exèrcit Popular,
com a bons
republicans,
havien commem-
orat el dia amb
un bon tec

“Mui queridos padres. El escriurer aquestes quatre lletres es per dirse quem trobo bé de salud com desitjo la vostra aqui on soc estem molt bé ia bon menja i bons amics [...]”

En aquest cas, com a suport de l'escrit s'aprofita un imprès de l'empresa Timbrados Tudela de Carcaixent, i com que es tracta d'un full en blanc (llevat de l'anagrama i les dades del domicili i telèfon de l'empresa), sense pauta, l'escriptura és més densa

i cada línia va numerada a mà per facilitar el seguiment de la lectura.

Allí, habitualment hi menjaven bé, però aquell 14 d'abril els membres de l'Exèrcit Popular, com a bons republicans, havien commemorat el dia amb un bon tec, i en Josep se'n fa ressò. A més a més, la Brigada havia repartit entre la població civil la meitat de la ració de pa destinada als soldats. Segueix la carta preguntant als pares per la situació dels seus amics: on eren, què menjaven, si estaven bé de salut... Demana saber també què passa pel poble: si l'aviació hi voltava tant com temps enrere; si hi havien arribat més refugiats; si el pare, l'oncle i la col·lectivitat (de paletes?) seguien treballant; com es trobava l'avi i els germanets, en Rafel i en Joan...

En aquesta carta s'observa per primer cop l'interès d'en Josep pel cinema, ja que pregunta si l'Ateneu seguia oferint tan bona progra-

mació com abans i demana que li facin una relació de les pel·lícules que havien projectat en aquella temporada. Dona records a l'oncle Jaumet, la tia, els cosins Joan i Fidel, la tia Ramona, les dues cosines, la tia Agustineta, l'oncle Vicens, la Laieta, l'àvia, la tia Isabel, l'oncle Lluís, el Ramon i a tots els “*demes que iajin de la familia que pensu en tots [...]*”, i insisteix que no els escriu per manca de paper, ploma i segells. Transcrivim literalment el paràgraf següent, que reflecteix la convicció de victòria que avui encara imbueix als soldadets governamentals: “[...] *que si tenen ganes que se cabi la guerra jo en tinc mes que em pensu que se aquebara abiat pero no es creieu que guanyaran ells no que guanyarem nosaltres des del prime dia que ba comensa la guerra quem dic que guanyarem porque ells no poden am nosaltres i em pensu que aviat els tindrem nostres tinc unes ganes i me agradaria beurels a corra que em pensu que sera aviat [...]*”.

Pel que fa al seu allotjament, sembla que, juntament amb dos amics més, durant uns dies havia estat acollit en una casa particular a la vora de la caserna. Allí l'havien tractat prou bé i li havien donat bon menjar: “*tocino*”, xai, llet de cabra, olives... Resulta que el fill del matrimoni de la casa també estava lluitant al front, i els pares desitjaven que el seu noi també estigués així de ben tractat al lloc on fos. En cap moment esmenta en quina població es trobava, probablement per evitar que els serveis d'informació de l'enemic poguessin fer un seguiment dels moviments de la Brigada en cas d'intervenir la correspondència, fins i tot un cop arribada la missiva a la destinació. El que sí que ens diu és que, en general, la gent d'aquestes contrades era molt hospitalària, bona gent: “[...] *tu donan tot i que not volen cubra res de cap de les maneres [...]*”. Precisament, en aquest poble va coincidir amb Pere Irena de Sant Just, que estava destacat a Transmissions i que ja feia tres o quatre mesos que hi era. Es coneixia la mar de bé el municipi, així que van quedar per anar plegats a passejar, però no van poder fer-ho gaires dies perquè en Josep va ser traslladat a una altra població bastant més gran que l'anterior. Allí, tant homes com dones treballaven junts en la construcció de refugis.

Els darrers paràgrafs insinuen una sensació de tristesa i solitud: “*Ara quei pensu us aix de dir quei quedat sol de a qui Sant Just un a tirat per qui un per alla i mant dejat sol no se on son no mes i ebis al Perez Santson*”,¹¹ *be prou per avui asta unaltra. Es despedeix el vostre fill queus estima de tot cor i que us desitjaria veure aviat.*

Josep Poll.

215 Brigada Mixta. 859 Batalló. 1ª Companyia. Base 3. CC N° 8.”

SISENA CARTA (en campanya, 13/05/1938)

“Molt volguts pares. Eus escric aquestes quatre lletres per dirse quem trobu be de salud com desitjaria la vostra latru dia varaix teni carta vostra i a dins i avia un retratu que i avia l’havi l’honcle i el Rafel [...]”

Els demana també que li facin arribar una foto on surtin ells, els pares. Els diu també que ja no cal que li enviïn diners, car feia poc que havien cobrat la mensualitat de febrer. Tot i que els havien escurçat la ració del *ranxo*, diu que ells ja s’espavilaven pel seu compte. Així, especifica que feia pocs dies que s’havien cruspit un xai, i d’ànecs també els en faltaven, ja que el mateix dia que redactava la carta n’havien de cuinar un de “*molt macu i gros*” i se’l menjarien juntament amb el *xuscós* que els donaven els militars. El problema raïa en el fet que cada cop havien d’anar més i més lluny a cercar la vianda pels *cortijos*, ja que tants soldats a la vora anaven acabant-se tot el menjar de la contrada. En Josep es queixa que els pares no li expliquin quines pel·lícules havien projectat recentment a Sant Just, tot i que els ho havia demanat en repetides ocasions. Tampoc li havien enviat les adreces per escriure als seus amics, però especifica que per sort feia pocs dies que havia coincidit amb en Pere (Gelabert), que era al primer batalló, i aquest li havia passat les adreces de Jordi Cardona, del Malaret, del Mascarell, del Campanyà, de Gaspar Vives, de Lluís Plasencia i del Culla. Afirmar la intenció d’escriure’ls quan pugui. En Pere li va llegir alguna carta de casa seva i dels amics, entre ells una del Farràs, que vivia davant de casa seva –del Pere. En Josep demana als pares que donin records de part seva a l’Urpí de cal Bernat.

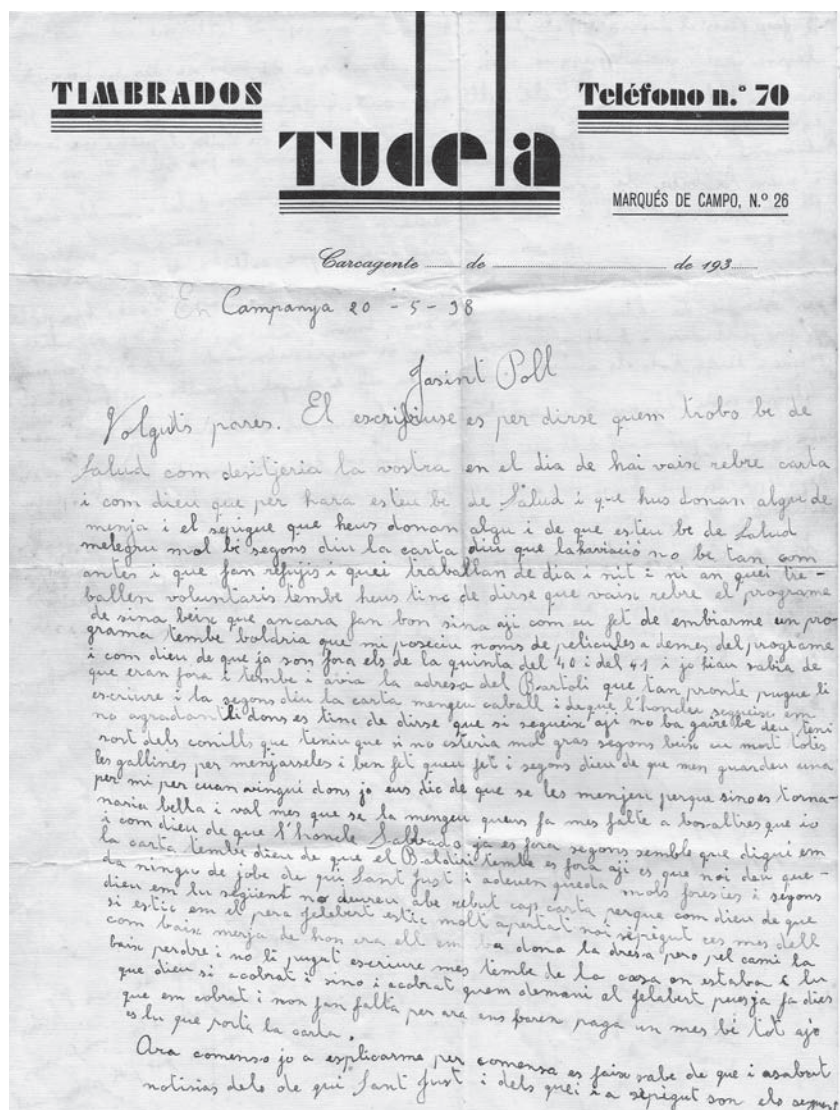
Des de ja feia uns quants dies, el temps era plujós, i tot i que no ho diu expressament, dona a entendre que aviat s’entraria en acció. Ja feia uns dies que estaven arribant quintos de la lleva del 27, no es veia gent jove; d’altra banda, els havien tallat l’aigua i la llum.

Dins el sobre, amb la carta, diu que els adjunta un cigarro, i els demana que li confirmin si l’han rebut. En Pep finalitza la missiva enviant molts petons als seus germanets, especialment al petit Joan, i unes abraçades per a l’avi i per a l’oncle Joanet, i desitja salut i que acabi aviat aquesta guerra amb el triomf dels republicans.

SETENA CARTA (en campanya, 20/05/1938)

“Volguts pares. El escribiusees per dirse quem trobu be de salud com desitjaria la vostra en el dia de hai vaix rebre carta i com diueu que per hara esteu be de salud i que us donan algu de menja... melegru mol [...]”

Novament el paper de base és el del carcaixentí Timbrados Tudela, i en Josep hi diu estar content per les noves que havia rebut de la família. Sembla que l'aviació enemiga ja no sovintejava tant els cels barcelonins com temps enrere, i els santjustencs, molts d'ells voluntàriament, aprofitaven nit i dia per a la construcció de refugis. Fa constar

Carta de Josep Poll als pares, datada "en campanya" el 20 de maig del 38 tot aprofitant un imprès amb el logotip de l'empresa Timbrados Tudela de Carcaixent, segurament facilitat pel seu bon amic valencià (col·lecció particular. Donació de Maria Rosa Prenafeta Garcia).

que havia rebut amb molta il·lusió un programa del cinema que els pares li havien adjuntat amb la carta, i celebra que malgrat la situació encara es projectessin bones pel·lícules. Havia rebut també l'adreça d'en Bartolí, i li escriuria tan aviat com pogués. Entre altres coses, els pares li expliquen que els xicots de les lleves del 40 i del 41 ja eren fora. Entre els santjustencs que havien estat cridats a files hi havia l'oncle Salvador i el Baldiri, i que ja no quedaven joves al poble. En canvi, hi havia força forasters.

Aleshores, la carn que es trobava al mercat era de cavall, tot i que a l'oncle no li agradava gens. A casa ja s'havien acabat gairebé totes les gallines que tenien, però li'n guardarien una per quan tornés. Aquí ja comencem a entreveure un cert to de pessimisme quan en Pep diu textualment que *“millor que se la mengin ells perquè sinó la gallina es tornarà vella”*. També fa el comentari que l'oncle tenia sort que al pati de casa encara els quedessin les gàbies on criaven conills, així que no li caldria menjar cavall.

Sembla que la darrera carta que en Pep havia enviat a casa, on els explica que ja no era a prop de Pere Gelabert, no va arribar a destinació, car els pares li pregunten per en Pere. En canvi, feia poc que havia tingut notícies dels amics de Sant Just –no dona la font, però– dient que estaven bé i que estaven bons, i esmenta Josep Vives, en Lázaro, Fèlix Sala i en Garcia, dels quals no havia sabut res més des que havien sortit de Valdepeñas. Les noves li havien causat una gran alegria i els havia escrit ràpidament dient-los que ell també es trobava bé. Curiosament, tot i estar a la mateixa unitat d'en Josep, en Pere de *Casa la Vila* no semblava tenir cap interès a mantenir una bona relació amb ell. De fet, era Josep Poll qui sovint l'anava a veure per parlar-hi una estona de les coses del poble, fins que darrerament en Pep havia estat escollit per estudiar un curs preparatiu per a caporals i sergents, motiu pel qual l'havien traslladat d'ubicació. Per sort, en aquest curset havia coincidit amb un bon amic valencià, de Carcaixent, el qual li havia deixat una de les seves flassades, ja que de les dues que ell s'havia endut de casa en marxar, només li'n quedava una i ja estava molt deteriorada, de tal manera que passava molt de fred.

Per acabar, envia records als oncles de l'Ateneu, als de casa l'àvia, a la tia Agustina, a la Ramona, a la Maria d'Esplugues, al Pere Bosch i als amics de l'Ateneu –*“que ja en deuen quedar pocs”*, diu–, i reclama que a la propera carta li adjuntin els programes de les pel·lícules que feien al cinema.

VUITENA CARTA (en campanya, 9/06/1938)

“Molt volguts pares. El escribiuse a questas quatre lletres es per diuse quem trobu be de salud com desitjaria que vos la vostra.”

Carta sobre paper pautat. Encara que habitualment encapçala l'escrit amb el nom de Jacint Poll, en aquesta ocasió ho fa amb el de la mare, Pura Navinés.

Aquí, en Josep es queixa perquè feia dies que no rebia cap carta dels pares; no sap si és que no li escrivien o bé que no li arribaven, però en aquest darrer cas li estranya perquè bé que havia rebut carta de l'Antonietta. D'altra banda, estava molt content perquè havia pogut trobar-se amb els amics Lázaro, Fèlix Sala i Garcia, *“aquel ell de la farmasia”*. En assabentar-se que els de la 216a Brigada Mixta acabaven d'arribar tot just el dia anterior a l'altra riba, va fer mans i mànigues per anar-los a veure; en canvi, no havia pogut coincidir amb en Vives, car aquest estava molt més allunyat. En Lázaro li havia llegit algunes cartes que havia rebut, i mentre estaven parlant van tocar a ranxo, i sort que els seus companys compartiren la seva ració amb ell perquè si no s'hauria quedat tot el dia en dejuni. En el moment d'escriure la carta, en Josep explica que ja tornava a estar un altre cop lluny dels amics santjustencs, però encara li durava l'alegria d'haver estat una estona xerrant amb ells.

La situació personal era precària, ja només li quedaven uns pantalons, que estaven prou estripats de la part del cul, anava descalç, diu, i estava acabant la tinta del seu company

Reclama als pares que, per favor, li facin arribar material per escriure. Fins aleshores l'hi deixava el seu amic carcaixentí, però a aquest ara ja li començava a escassejar i el necessitava per poder escriure ell a casa seva. També els comunica que els havien canviat de batalló, ara pertanyien a la 4a Companyia del 860, els havien traslladat d'ubicació i al nou lloc semblava que havia millorat el tema del menjar. En aquesta unitat la majoria eren *petgecs*,¹² diu en Josep, de la lleva del 41, però bona gent, puntualitza. Entre ells havia parlat amb un que era d'Esplugues.

La situació personal era precària, ja només li quedaven uns pantalons, que estaven prou estripats de la part del cul, anava descalç, diu, i estava acabant la tinta del seu company. Acaba la carta recordant que Jordi Cardona havia enviat una carta a un soldat de Barcelona –no n'esmenta el nom– que era a la mateixa Companyia, i en aquesta enviava records per a Josep Poll, fet que l'alegrava molt.

Finalment, signa la carta: “Josep Poll. 215 Brigada Mixta. 860 Batalló. 67 Divisió. 4ª Companyia. Base 2^a. CC N° 7.”

NOVENA CARTA (en campanya, 25/06/1938)

“Molt volguts pares. El escriviuse aquestes quatre lletres es per diuse quem trobo be de salud com desitjaria la vostra també [...]”

Ja feia dos mesos que en Josep no rebia cap carta de casa i ho atribueix al fet d’haver canviat de batalló. Insta els pares que li facin arribar paper de carta, perquè si no, no els podria seguir escrivint. Els fa saber també que no es trobava gens bé de salut, li feien mal els ossos i les cames ja gairebé no l’aguantaven; no sap si és pel fet de dormir per terra o bé per les llargues caminades que havien fet darrerament. El menjar era escàs, i aguantaven gràcies a una mena de bunyols que es feien ells mateixos. Ja feia dies que no havia coincidit amb en Pere de *Casa la Vila* ni amb ningú de Sant Just; es trobava sol, en tota la Companyia només hi havia tres o quatre catalans, la resta eren castellans de la lleva del 41.

Com en cartes anteriors, demana que li expliquin coses dels germans, dels avis, dels oncles, de la família en general i dels amics. Insisteix a saber coses de l’Ateneu i en particular del cinema que hi projectaven; també dona records a Pere Bosch i, si hi era, també a en Sunyé.

*“Salud i Victoria
Visca Catalunya”*

DESENA CARTA (en campanya, 8/07/1938)

“Molt volguts pares. El escriviuse aquestes quatre ratlles es per dirse que en el dia de bui i arrebut carte bostre que per lo qual mi elegrat [...]”

Aquest cop, en Josep utilitza el full arrencat d’un llibre de comptabilitat i un segon full –aquest sí, de carta– per escriure la missiva a la família.

Diu que tenia poca cosa a explicar; la principal novetat era que feia uns dies li havien donat calçat nou i que el dia anterior li havien donat roba nova: uns pantalons, calçotets i dues camises. Fins aleshores encara havia portat els pantalons i les camises que s’havia emportat de casa quan va marxar-ne, feia nou mesos.

A la carta que havia rebut dels pares, aquests li explicaven que li havien escrit sens falta setmanalment, fins i tot li havien adjuntat una foto seva –dels pares–, i els sobtava que no les hagués rebut. Ho atri-

buïen, tot confirmant les sospites del seu fill, al canvi de batalló. En Josep es lamenta de no poder atansar-se fins al seu antic batalló per recollir-les, però tampoc sabia dir on es trobava en aquests moments. En la que havia rebut, li havien adjuntat uns calerons que aleshores ja s'havia gastat, perquè no en tenia ni cinc tot i haver cobrat feia dos dies la paga del mes de març. Cobraven tard i malament, i quan els pagaven ja ho tenien gastat amb els deutes que havien contret.

Tenia la sort que el seu amic de Carcaixent també era un cinèfil i els seus li adjuntaven els programes que feien al seu poble, com així també ho havien fet finalment els seus pares en la seva darrera carta, per la qual cosa els resta força agraït. Ja feia un temps que es trobaven en una casa al mig del camp, una mica allunyats dels pobles de la rodalia. Es lamenta de les poques ocasions que tenia d'anar als cinemes dels voltants, i quan hi podia anar, es queixa de la poca qualitat de les pel·lícules que hi feien, així com de les sales de projecció. Malda per poder anar al cinema de l'Ateneu i gaudir d'una bona pel·lícula com les del programa que li havien tramès.

A través de la carta dels pares va saber que:

Magí Urpí es trobava bé. Diu que saludin la seva mare de part seva, que, per favor, els passi l'adreça del seu amic Magí i que li facin arribar per poder escriure-li. Li han comunicat també que els de la *quinta* del 42 ja estan fent instrucció, i aquests són: el Milà, el Miquelitus, el Montagut i algun altre (sic).¹³ A la fàbrica Sauret hi ha molts soldats d'aviació que de vegades reparteixen *ranxo* entre la població que els en demana, però la família Poll Navinés s'estima més anar al *Siment* -fàbrica Sanson- perquè allà també els en donen. Que el pare ha hagut d'anar a treballar a Barcelona perquè a Sant Just no hi ha feina.

Al germanet Joan, que sovint es preguntava per què trigava tant a venir, li diu que no pateixi, que aviat arribarà el dia que es podran retrobar i jugar novament. En Josep s'acomiada donant records a tots i desitjant-los salut, i a la darrera línia encara apunta un tema que l'amoïna: "*segons es diu per aquí que retiren els voluntaris.*" Després de la signatura, les seves darreres paraules són: "*Visca la Llibertat de Catalunya*".

Aquesta serà la darrera carta que Josep Poll escriurà a la seva família, així ho confirma la carta que li envien els seus pares i que els és retornada.

Després de la signatura, les seves darreres paraules són: "Visca la Llibertat de Catalunya"

CARTA DELS PARES AL SEU FILL (Just Desvern, 1/08/1938)
RETORNADA.

Per la seva transcendència, la transcrivim sencera, tot respectant-ne el contingut però corregint l'ortografia per a una millor lectura i comprensió.

“Just Desvern - 1=8=38

Volgut fill he rebut la teva en data del 8 del mes passat amb molta joia i alegria l'he rebut, espero que quan rebis aquesta et trobis amb la més perfecta salut, així ho desitgen la teva mare i pare i germans. La nostra bé per ara. En primer moment et dec dir-te que l'avi està greu, fa alguns dies que estava ferit i ara com no es pot empassar res perquè es va ferir del coll, resulta que no es pot prendre res doncs com pots veure no pot allargar la seva malaltia perquè ja és vell i és un mal que no es pot curar, ja ha arribat l'hora per a ell, no podem fer-hi res, és la vida. Potser quan arribi al teu poder aquesta carta l'avi ja sigui mort.

Doncs passaven uns dies d'angoixa entre que no rebien carta teva i a sobre lo de l'avi, doncs tu diràs quins dies per als de casa teva!!

Però ja estan més animats perquè ja saben de tu i així que rebis la carta contesta-la aviat. Sabràs que el Rafel ja treballa a casa del teu oncle Arís d'Esplugues, i pel que es veu té més ganes de treballar que no pas d'anar a l'escola. El teu pare treballa aquí, a Just, al poble, així estan més tranquils perquè mentre treballava a Barcelona era perillós pels bombardeigs, ja que el lloc on treballava era prop del moll, i ara la teva mare està més tranquil·la.

Doncs per aquí anem fent igual, la vida del poble és una mica justa, però anem aguantant per ara. Ara fa alguns dies que l'aviació feixista ens deixen estar tranquils, per això no vull cridar gaire perquè són capaços de venir ara mateix, però crec que per ara tenen feina, al front de l'Est els estan zumbant!! bastant, ara els han apartat bastant del lloc on eren, llàstima no els pellinguin a tots, que són la desgràcia nostra. Però així i tot no defallim, que un altre dia ja vindrà el seu càstig.

Per aquí hi ha molta concurrència de bestiar, el corral del mas està incautat per l'aviació, i hi ha molts vedells i bous. Sabràs també que la policia de tant en tant ve pel cine de l'Ateneu per veure si hi ha algun emboscacat, i si veuen algú jove li fan ensenyar els papers. Està bé això, no et sembla? però a la tarda no pot ser fàcil perquè hi ha molta canalla i no solen venir homes fins la sessió del vespre.

Ara et diré el programa del cine que varen fer ahir, varen fer Entre el amor y la muerte, i després Pistas secretas, i Una mujer sin igual. Era un

programa estupendo. Per ara fa alguns diumenges que el fan bonic el cine, però hi fa molta calor.

Sabràs que dies enrere varen venir de permís el Culla i el Company, puix que el Magí no en va tenir perquè anava a l'Escola de Cabos i tenia que estudiar li varen prometre que li donarien, però no hi ha sigut a temps perquè ja s'han tancat els permisos. Per ara van tots tres junts i també et diré que estan al lloc de les patacades. La teva mare s'ha alegrat molt que ja t'hagis pogut canviar de roba. I em diu que no passis pena per enviar els quartos, més val que els disfrutis per quan tinguis descans, que ella estarà més tranquil·la, i també s'ha alegrat molt que t'hagis trobat amb companys teus. També troba molt estrany que no hagis rebut els retratos, però amb tot deuen estar enviades a l'altre batalló on estaves, perquè segons dius a la carta no has rebut totes les cartes, deuen ésser en una altra adreça. Bé no em resta res més per dir-te, fins la pròxima. Es despedeixen de tu els pares i germans amb una afectuosa abraçada i esperen fer-te-la aviat. Rep molts records del teu oncle. I també es despedeix la teva amiga amb una encaixada

Eulalia Font''

Programa de cinema de la pel·lícula *Entre el amor y la muerte*. Producció nord-americana de la Metro Goldwyn Mayer, es tracta d'un drama en què Chester Morris, Virginia Bruce i Robert Taylor figuren com a actors principals. Títol original: *Society Doctor*, Estats Units, any 1935 (col·lecció particular).

Notes al marge:

“Em pregunta la teva cosina Antonieta si has rebut la seva carta que fa un mes que te l’havia enviada, ja contestaràs si l’has rebut.”

“Bé amic no trobis estrany que et faci les cartes, amb aquesta ja són dues les cartes que t’escric en comptes del Rafel, doncs és perquè la teva mare es creu que fent-les jo arribaran, i creu que les faig més bé. Doncs per la meva part vull complaure el gust de la teva mare, per tal de saber noves del seu fill, que és la il·lusió més ferma per a una mare. Bé, donaràs molts records de part meva als tres que vares trobar: al Vives, al Lázaro i al Fèlix. Bé, res més, em perdonaràs la meva mala lletra. A reveure

Eulalia”

“Donaràs molts records de part meva als tres que vares trobar: al Vives, al Lázaro i al Fèlix. Bé, res més, em perdonaràs la meva mala lletra”

Els fets històrics

Josep Poll i el seu entorn santjustenc

Segons el resum del padró municipal tancat el 20 d’abril de 1936, Sant Just Desvern comptava amb una població de 2.708 habitants de fet, dels quals 2.439 eren residents i 269 transeünts.

Com hem vist, en Josep vivia al número 17 del carrer de Badó amb els pares, dos germanets més petits, l’avi matern –Josep Navinés Comes, de 71 anys– i l’oncle Joan Navinés Ripoll, fill de l’anterior i germà de la mare. La família, com la majoria d’habitants de les cases d’aquesta vorera

del carrer Badó, estava de lloguer, i la propietària era Josefa Sallent, descendent del Badó Biosca, que donà nom al carrer, i que estava casada amb el pintor vigatà Manuel Puig Genís, matrimoni que encara conservava una de les primeres cases del carrer a tocar de cal Català com a residència d’estiu.¹⁴

Segons ens informa aquest padró d’habitants, Jacint Poll, el pare, treballava de paleta per a en Calopa, i en Josep treballava també en la construcció com a manobre per a Jaume Pi, mentre que els germans Rafel i Joan, de deu i quatre anys, respectivament, anaven a escola.¹⁵ Com a operari del ram de la construcció, durant la guerra deuria pertànyer a la Col·lectivitat de Paletes i Peons de Sant Just Desvern, i a la relació de minyons de l’allistament de la seva lleva apareix com a afiliat a la UGT.¹⁶

El carrer de Badó el dia de la Festa de la Bandereta, l'any 1930 (AMSJD.
Donació de Lola Torné Cadena

Josep Poll havia estat alumne a les Escoles de l'Ateneu fins als tretze o catorze anys, moment en què, com la majoria de joves, deixà els estudis per anar a treballar. Pel que fa a les estones de lleure, era una persona molt activa, amant del cinema, gaudia de les sessions de l'Ateneu, tal com queda reflectit en la seva correspondència, on no para de demanar als pares que li expliquin la programació. També l'Ateneu era un lloc de trobada habitual amb els amics, on a més el cafeter era el seu oncle Jaume Poll Vives. La pràctica del futbol era una altra de les seves aficions; així, el trobem en una fotografia de l'any 1934 com a integrant de la Joventut Esportiva de Sant Just, equip de vida efímera (1933-1936) per causa de la guerra.¹⁷

Equip de futbol Joventut Esportiva de Sant Just al camp de la Bòbila Boada l'any 1934. Josep Poll és el setè de dalt començant per l'esquerra, un xicot alt amb un mocador blanc al cap (col·lecció Magí Urpí i Campreciós. Publicada a *Miscel·lània d'Estudis Santjustencs IV*, dins l'article de Pere Brull i Angela "Setanta-cinc anys de futbol a Sant Just Desvern").

Com la majoria de la joventut santjustenca del moment, se sentí identificat amb els postulats de Daniel Cardona i Civit, i formà part del grup patriòtic d'Estat Català. Del fet en tenim constància, car apareix a la fotografia del campament i la trobada excursionista que l'esmentada organització va fer l'any 1935 al Cairat de Montserrat, on veiem en Josep juntament amb una quarantena més de nois i noies de Sant Just Desvern.

La família

Els habitants del número 17 del carrer Badó, segons el padró de 1935:

- **Josep Navinés Comes.** Era el cap de família. Resident i veí de Sant Just Desvern, on havia nascut el 15 d'octubre de 1865. L'any 1935 tenia 71 anys. Era vidu. Havia viscut tota la vida al poble i treballava de guarda rural per a l'Ajuntament. Sabia llegir i escriure.
- **Joan Navinés Ripoll.** Fill de l'anterior. Resident i veí de Sant Just Desvern, on havia nascut l'1 de setembre de 1890. Aleshores tenia 46 anys, estava casat i treballava de fuster per a T. Canitas SA. Sabia llegir i escriure.

- **Jacint Poll Navinés.** Gendre del cap de casa pel matrimoni amb la Pura. Resident i veí de Sant Just Desvern, on havia nascut el 8 de febrer de 1892. D'ofici, paleta, treballava per a en Calopa. Declarava no saber llegir ni escriure.
- **Pura Navinés Ripoll.** Era filla d'en Josep, resident i veïna de Sant Just Desvern. Havia nascut a Sant Just el 15 de gener de 1892. L'any 1935 tenia 44 anys. Estava casada amb Cinto Poll i sempre havia viscut al poble. Mestressa de casa, declarava no saber llegir ni escriure.
- **Josep Poll Navinés.** Nét. Resident i domiciliat a Sant Just Desvern. Fill de la Pura i en Jacint, havia nascut a Esplugues de Llobregat el 20 de setembre de 1920¹⁸ per les circumstàncies ja comentades. El 1935, a l'edat de setze anys, ja treballava com a manobre per a Jaume Pi. Sabia llegir i escriure. Era solter.
- **Rafel Poll Navinés.** Nét. Resident i domiciliat a Sant Just Desvern. Fill de la Pura i en Jacint, havia nascut a Sant Just Desvern el 8 de desembre de 1925. L'any 1935 estava estudiant.
- **Joan Poll Navinés.** Nét. Resident i domiciliat a Sant Just Desvern. Fill de la Pura i en Jacint, havia nascut a Sant Just Desvern el 24 de gener de 1932. L'any 1935 estava estudiant. Era el més petit de la família.

Els amics

Relació de persones que apareixen en un moment o altre en la correspondència de Josep Poll.

- **Jaume Bartolí Figarola.** Fill de Marià Bartolí Nutari i d'Encarnació Figarola Vidal. Va néixer a Barcelona el 14 de setembre de 1918. Era solter. Ofici/professió: mecànic. Patró per a qui treballava: Teixits Balet Vendrell. Sabia llegir i escriure.
Vivia al 1r 2a del número 52 del carrer Pi i Margall, amb els pares i dues germanes: Francesca (n. 1915) i Nuri (n. 1925).
- **Jaume Bartolí Figarola,** de la mateixa lleva que Josep Poll, va morir el 20 de juliol de 1938 al front de Terol.
- **Jordi Cardona Gelabert.** Fill de Daniel Cardona Civit. Resident i domiciliat a Sant Just Desvern. Havia nascut a Sant Just Desvern el 15 de desembre de 1919. Era solter. Temps de residència al poble: sense dades (s. d.). Ofici/professió: sense feina. Patró per a qui treballava: s. d. Sabia llegir i escriure.
Vivia al número 1 de la plaça Mn. Jacint Verdaguer amb el pare, una tieta (Assumpció, germana de l'anterior), una germana (Núria, n. 1918) i un germà (Francesc, n. 1924) més petit.

- **Antoni Campanyà** (Campañá, a l'original) **Condeminas**. Fill de Josep Campanyà. Era resident i domiciliat a Sant Just Desvern, on havia nascut el 2 de març de 1917. Era solter. Temps de residència al poble: s. d. Ofici/professió: fuster. Patró per a qui treballava: Fajardo. Sabia llegir i escriure.
Vivia al número 3 del carrer Font amb el pare, la madrastra (Margarida Pi Clos) i un germà més gran de 25 anys (Jaume, n. Sant Just Desvern 28/08/1911).
- **Joaquim Company Roldán**. Fill de Joaquim Company Oliveras i de Teresa Roldán Rius. Era resident i domiciliat a Sant Just Desvern, on havia nascut el 8 de març de 1919. Tenia disset anys i era solter. Temps de residència al poble: disset anys. Ofici/professió: dependent comerç. Patró per a qui treballava: Martí i Martí. Sabia llegir i escriure.
Vivia al número 55 del carrer de Bonavista amb el pare, la mare i dos germans més petits (Aniceta, n. 1923, i Miquel, n. 1927).
- **Pere Culla Carbó**. Fill de Dolors Carbó Aristot, era resident i domiciliat a Sant Just Desvern. Havia nascut al barri de Sants de Barcelona el 21 de maig de 1920 i tenia setze anys. Era solter. Temps de residència al poble: setze anys. Ofici/professió: agricultor. Patró per a qui treballava: per compte propi. Sabia llegir i escriure.
Vivia al número 40 del carrer d'Anselm Clavé amb el padastre (Marian Augé Mitjans), la mare i una germanastra (Núria Augé Fajardo, de set anys).
- **Eulàlia Font Farrés**. Filla de Josepa Farrés Bergadà. Veïna i domiciliada a Sant Just Desvern, on havia nascut el 20 de juny de 1910. Tenia 26 anys i era soltera. Temps de residència al poble: s. d. Ofici/professió: teixidora. Patró per a qui treballava: Bagaria. Sabia llegir i escriure.
Vivia al número 15 del carrer Badó amb la mare, que era vídua, un germà gran (Baldiri, de 29 anys) i una germana més petita (Neus, n. 1914).
- **Manel Garcia Gonzalbo**. Fill d'Assumpció Gonzalbo Diego (de Saragossa), vídua. Resident i domiciliat a Sant Just Desvern, havia nascut a Barcelona ciutat el 30 de gener de 1918. Tenia divuit anys i era solter. Temps de residència al poble: quinze anys. Ofici/professió: farmàcia. Patró per a qui treballava: Fermín Lamana. Sabia llegir i escriure.
Vivia al número 69 del carrer Pi i Margall amb la mare, un germà d'aquesta (Tomás Gonzalbo, solter, de 46 anys) i un germà (Robert,

n. 1923) i una germana (Assumpció, n. 1925) més petits, nascuts ja a Sant Just Desvern.

- **Pere Gelabert Gelabert.** Fill de Jaume Gelabert Bofill i d'Agustina Gelabert Urpí. Veí domiciliat a Sant Just Desvern, on va néixer el 15 d'agost de 1909. Tenia 26 anys i era solter. Temps de residència al poble: 26 anys. Ofici/professió: fumista. Patró per a qui treballava: Anònima Nuria. Sabia llegir i escriure.
Vivia al número 34 del carrer d'Anselm Clavé amb la mare i el pare, i era fill únic.
- **Pere Gelabert Navinés.** Cap de casa, casat amb Victòria Amigó Pagès. Veí domiciliat a Sant Just Desvern, on va néixer el 30 d'octubre de 1907. Tenia 28 anys i estava casat. Temps de residència al poble: divuit anys (?). Ofici/professió: paleta. Patró per a qui treballava: Ajuntament de Sant Just Desvern. Sabia llegir i escriure.
Vivia en una casa del passatge Sant Lluís sense número, i tenia una filla de quatre anys (Aniceta Gelabert Amigó).
- **Alexandre Lázaro Marqués.** Fill de Jeroni Lázaro Soriano (de Laina, Sòria) i Maria Jesús Marqués Abam (de Saragossa). Resident i domiciliat a Sant Just Desvern. Va néixer a Matillas (Guadalajara) el 27 de març de 1918. Tenia divuit anys i era solter. Temps de residència al poble: quinze anys. Ofici/professió: aprenent de manyà. Patró per a qui treballava: Joan Paco. Sabia llegir i escriure.
Vivia al número 8 del carrer Pau Estruch amb els pares i una germana més petita (n. 1921), nascuda també a Matillas.
- **Antoni Malaret Amigó.** Fill de Joan Malaret Fosalta (n. Sant Just Desvern) i de Josepa Amigó Vives (n. Sant Just Desvern). Veí domiciliat a Sant Just Desvern, on va néixer el 6 de març de 1917. Tenia dinou anys i era solter. Temps de residència al poble: s. d. Ofici/professió: oficial. Patró per a qui treballava: Ajuntament. Sabia llegir i escriure.
Vivia al número 8 del carrer Serral, i tenia un germà més petit, en Rafel (n. Sant Just Desvern, 27/07/1924).
- **Josep Mascarell Peiró.** Fill de Lluís Mascarell Monçó (n. Beniarjó, València) i de Concepció Peiró Verdú (n. Alerialacondesa?), matrimoni que feia 21 anys que residia al poble. Veí domiciliat a Sant Just Desvern, on va néixer el 7 de maig de 1916. Tenia dinou anys i era solter. Temps de residència al poble: dinou anys. Ofici/professió: jornaler. Patró per a qui treballava: Foment. Sabia llegir i escriure.
Vivia al primer pis del número 4 del carrer de la Creu i tenia com

a germans/nes: Lluïsa (n. 1910), Vicent (n. 1913), Lluís (n. 1922) i Ferran (n.1924).

- **Josep Pérez Samsó.** Fill de Santiago Pérez Delgado (n. Valdenueva, Terol) i de Concepció Samsó Termes (de Vallcarca, Barcelona). Resident i domiciliat a Sant Just Desvern, on va néixer el 4 de febrer de 1918. Tenia divuit anys i era solter. Temps de residència al poble: divuit anys. Ofici/professió: pagès. Patró per a qui treballava: jornalер. Sabia llegir i escriure.

Vivia al número 4 interior del carrer de l'Església amb els pares.

- **Lluís Plasencia Morro.** Fill de Lluís Plasencia Albero (n. Segorb, Castelló) i de Dolors Morro Manzanera (de Segorb). Resident i domiciliat a Sant Just Desvern, on va néixer el 7 de desembre de 1919. Tenia setze anys i era solter. Temps de residència al poble: setze anys. Ofici/professió: estudiant. Patró per a qui treballava: s. d. Sabia llegir i escriure.

Vivia al número 20 baixos del carrer Pi i Margall amb els pares.

- **Fèlix Sala Benet.** Fill de Magí Sala Colet (de Sant Just Desvern) i Madrona Benet Fàbregues (de Sant Feliu). Resident i domiciliat a Sant Just Desvern. Va néixer a Sant Feliu (de Llobregat?) el 18 de juliol de 1918. Tenia divuit anys i era solter. Temps de residència al poble: s. d. Ofici/professió: torner. Patró per a qui treballava: Ramon Soli. Sabia llegir i escriure.

Vivia al número 17 del passatge Sant Lluís amb els pares, l'àvia materna i un germà més petit (n. 1930).

- **Gaspar Vivés Roldán.** Fill de Marcel Vivés Pagès (de Sant Just Desvern) i de Francesca Roldán Rius (n. Sant Just Desvern). Resident i domiciliat a Sant Just Desvern, on va néixer l'11 d'agost de 1917. Tenia divuit anys i era solter. Temps de residència al poble: divuit anys. Ofici/professió: s. d. Patró per a qui treballava: s. d. Sabia llegir i escriure.

Vivia al número 8 del carrer Montserrat amb els pares, l'àvia (Maria Pagès Rius) i una germana més gran (Cristina, n. 1914), nascuda també a Sant Just Desvern.

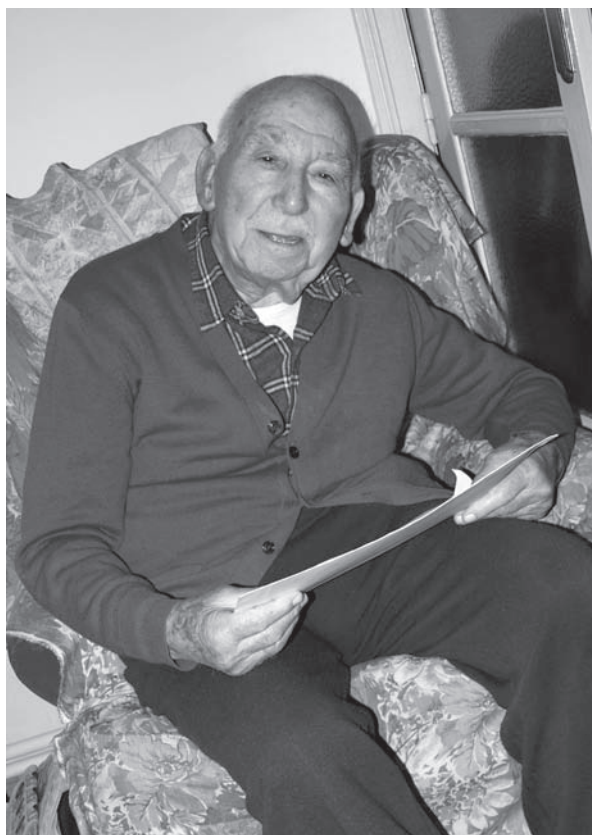
- **Magí Urpí Campreciós.** Fill de Dolors Campreciós Sala (n. Sant Just Desvern). Resident i domiciliat a Sant Just Desvern, va néixer a Palafrugell (Girona) el 30 de maig de 1920. Era solter. Temps de residència al poble: quinze anys. Ofici/professió: paleta. Patró per a qui treballava: Obres i Edificacions. Sabia llegir i escriure.

Vivia al número 53 del carrer Pi i Margall amb la seva mare, que era vídua, i l'àvia materna, Eulàlia Sala, de 62 anys, també vídua.

Mobilització i marxa cap al front

En una citació datada el 12 de novembre de 1937, l'Ajuntament va comunicar a en Josep que, com a jove del Reemplaçament del 1939, s'havia de presentar a les nou del matí del proper dia 17 a la caixa de reclutes número 26 del carrer de Sicília de Barcelona. Després d'haver fet instrucció a la Remunta i de passar, com hem vist, un parell de mesos a Sitges, la primera quinzena de gener de 1938, juntament amb els companys Alexandre Lázaro, Fèlix Sala, Pere Pascual i altres santjustencs, fou traslladat a la població manxega de Valdepeñas. Allà el grup de Sant Just va ser dividit entre les diferents unitats de la 67a Divisió emplaçades a l'indret. Concretament, en Lázaro, en Fèlix i dos o tres xicots d'Esplugues foren enquadrats dins el 861è Batalló de la 216a Brigada Mixta, mentre que en Josep ho fou dins el 859è Batalló de la 215a BM.¹⁹

La 215a Brigada Mixta es constituí a Daimiel el 24 d'agost de 1937, amb quintos de les lleves de 1930, 1937 i 1938, i fou adscrita a la 67a

La primera quinzena de gener de 1938, juntament amb els companys Alexandre Lázaro, Fèlix Sala, Pere Pascual i altres santjustencs, fou traslladat a la població manxega de Valdepeñas

Alexandre Lázaro i Marqués al seu domicili durant l'entrevista realitzada el gener de 2012, quan tenia 93 anys (autor: Francesc Riera Prenafeta).

Divisió del XX CE republicà. El comandament de la Brigada va recaure en el major de milícies Santiago Tronchoni Miró, amb Àngel Jiménez Torres, del PCE, com a comissari. A finals de desembre de 1937 va sortir de Valdepeñas, lloc on la Brigada tenia el seu allotjament, cap al front de Terol, on va patir una important desfeta, amb moltes baixes. Tota la Divisió, molt malmesa, fou retirada del front i enviada novament a Valdepeñas per a la seva reorganització. És per aquest motiu que els nous soldats, molts d'ells procedents de Catalunya i del País Valencià, a mitjan febrer es van anar concentrant novament a la població, per tal de refer les unitats de la 67a Divisió.

Alexandre Lázaro, sobre l'estada a Valdepeñas, ens explica que ell es trobava en un convent habilitat com a quarter, mentre que altres amics ocupaven alguns dels molts cellers que hi havia a la localitat, els quals en comptes de les habituals botes de vi de fusta, tenien grans tenalles de fang, i s'hi accedia mitjançant una mena de bastides de fusta. Fins i tot diu que al celler principal hi entrava el tren.

En Josep, mentre era a Valdepeñas, va fer tasques de patrullatge i posteriorment, tot i que no esmenta res del tema bèl·lic ni evidentment de la seva ubicació en campanya, sabem que el 28 de març la seva Brigada participà en una operació frustrada al sector Azuaga-La Granja de Torrehermosa, ja en terres de Badajoz. En vista de l'ofensiva franquista al front d'Aragó, la seva Brigada fou cridada amb urgència per prendre posicions a la Sierra de San Just. Mentrestant, la 216a BM, la d'en Lázaro i en Fèlix, participava en l'atac republicà al cap de pont de Talavera de la Reina defensat i reforçat amb efectius de la 107a Divisió nacionalista:

“El poble estava en una banda del riu i la via fèrria a l'altra. Nosaltres estàvem al costat del ferrocarril i la carretera. Hi havia un pont que era el nostre objectiu. El meu grup, format per cinc soldats, portàvem un fusell metrallador txec, cada companyia en portava un parell, la resta de soldats duia un fusell Mauser de cinc bales i bombes de mà tipus pinya, i carregadors de vint bales. Ens vam situar en una muntanyeta que dominava la Casa de la Marquesa, ocupada per la Guàrdia Civil. Vam arribar fins a tocar el pont, però l'endemà amb prou feines vam poder sortir fugint, arrossegant-nos per la cuneta. Recordo bé el dia, era el 27 de març, era el dia del meu vintè compleany. Ens van fregir a trets de fusell i canonades d'artilleria. Com que el terreny on estàvem era sorrenc, les bombes feien uns sots tan grans que els aprofitàvem per amagar-nos i arrossegant-nos vàrem poder tornar fins a la carretera.”²⁰

Ambdues brigades, la 215 i la 216, tornaren al front d'Extremadura, on la 216a BM participà en l'atac per recuperar la població de Càceres de Carrascalejo, en mans dels feixistes des d'octubre de 1936. Així, el dia 8 d'abril de 1938, després de bombardejos aeris i durs combats dins del mateix poble contra els efectius de la 19a Divisió que el defensaven, les tropes on trobem Fèlix Sala i Alexandre Lázaro ocuparen la població, tot i que la possessió no durà més de quatre dies, per tornar a caure novament en mans de l'enemic a causa de l'arribada de set batallons de l'11a Divisió nacionalista sota el comandament del general Maximino Bertomeu. Les accions en territori extremeny on participaren els nostres santjustencs continuaren el mes de maig, ara al front de Villanueva de la Serena, dins la província de Badajoz, i d'aquí n'extraïem unes notes de Fèlix Sala prou explícites de la situació que visqué allí i que li causarien problemes de salut fins molts anys després: *"[...] despues fuimos a atacar al Frente de Villanueva de la Serena donde me paso lo del corazon. Estando atacando en este frente el 20 de Mayo de 1938 aproximadamente el Egercito Nacional nos contrataco tubiendo de retirarnos camuflandonos debajo de unos carrascos, al poco rato vino la aviacion Nacional tirando bombas rasantes caiendo una de ellas al carrasco delante del nuestro yo cuando cayo esta bomba delante mismo senti algo extraño en el corazon como si se me ubiera roto algo y me costara de respirar, pero como avia tantos heridos no dije nada avacuandonos a continuación [...]".*²¹ Alexandre Lázaro ens explica: *"[...] ens van portar novament a Extremadura, allí vam fer moltes bestieses..., vam tenir tres o quatre atacs de pronòstic, eh!, de pronòstic [...]".* A principis de juny, amb un desplegament important de tropes per part republicana, les BM 215 i 216 varen intervenir en l'ofensiva sobre Rena i Villar de Rena, on van ser rebutjades després de durs combats i patint alguns dels seus batallons aitals baixes que hagueren de ser retirats per a la seva reestructuració, mentre que la resta de batallons romanien a la riba dreta del riu Zújar. A causa d'aquesta reorganització, Josep Poll ara passarà a pertànyer a la 4a Companyia del 860è Batalló de la mateixa Brigada Mixta. És en aquesta situació que Josep Poll s'assabentà que els seus bons amics Alexandre Lázaro, Fèlix Sala i Manel Garcia, *"el de la farmàcia"*, acabaven d'arribar tot just el dia 8 del mateix mes i va fer mans i mànigues per retrobar-se amb ells, cosa que finalment va aconseguir amb molta alegria per part de tots.

De l'estada a Extremadura n'extraïem uns comentaris prou significatius del Sr. Lázaro: *"[...] allà ens vam fer un fart de menjar aglans, igual que els tocinos. Vam estar molt malament, allà. Un dia ocupàvem*

un puesto, anàvem a fer el merda, hi deixàvem uns quants homes, i l'endemà venia l'aviació i els fotia fora. Vam estar a molts puestos..., a la vora dels pobles... De tant en tant, sí, fèiem un combat. Estàvem menjant aglans igual que els tocinos, perquè tot allò era un criadero de tocinos, allà a Extremadura [...]".

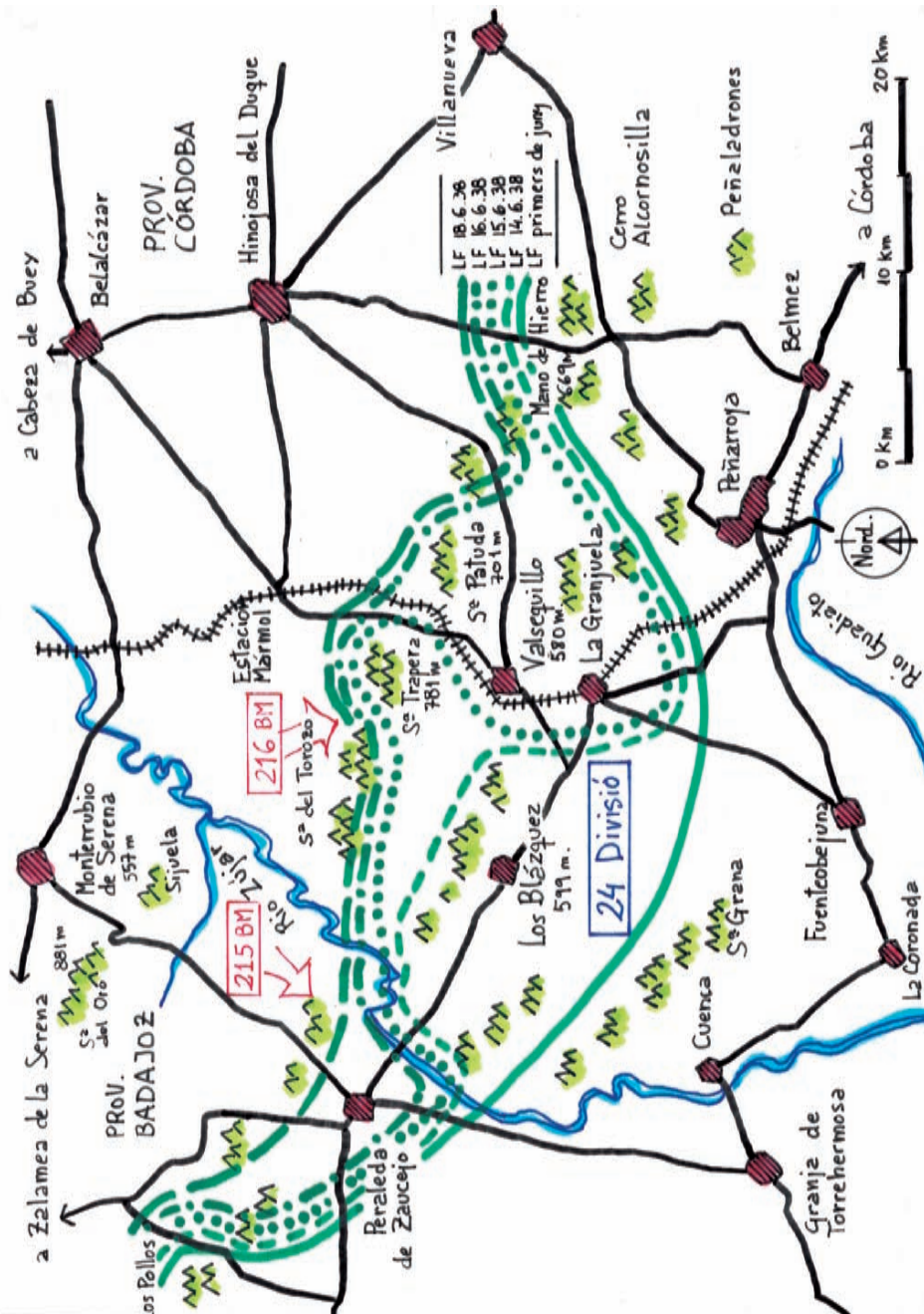
El 14 de juny les tropes de Queipo de Llano van trencar pel sud el sector cordovès de Fuenteovejuna i Granja de Torrehermosa, limítrof amb Extremadura, en quatre dies de combats. El dia 18 de juny les tropes de Queipo de Llano havien arrabassat als governamentals una superfície de 600 km² de territori, s'havien apoderat de les poblacions de Los Blázquez, Grajuela i Valsequillo i havien ocupant aquell mateix dia la població de Peraleda del Zaucejo, ja dins la província de Badajoz,

de manera que es van situar en posicions estratègiques per a futures operacions. Era el preludi d'un pla molt més ambiciós.

"Allà ens vam fer un fart de menjar aglans, igual que els tocinos. Vam estar molt malament, allà. Un dia ocupàvem un puesto, anàvem a fer el merda, hi deixàvem uns quants homes, i l'endemà venia l'aviació i els fotia fora"

La reacció dels republicans no es feu esperar i a les ordres del general Burillo s'inicià el contraatac als sectors de Peñarroya i Peraleda del Zaucejo. Des de Zalamea de la Serena, quarter general de la 10a Divisió, partiren les brigades mixtes 206, 207 i 208 camí de Peraleda, mentre que des de Cabeza de Buey ho feien les BM 215 i 216, on hi havia els nostres santjustencs, cap a Valsequillo. D'aquesta manera van aconseguir detenir momentàniament l'avançament franquista.

Fèlix Sala²² ens explica que des de Don Benito van anar fins a Cabeza de Buey, on la 67a Divisió va establir el seu quarter general, i des d'allí van passar a primera línia de foc per intentar trencar el front establert pels feixistes en haver ocupat a mitjan juny les poblacions cordoveses de Valsequillo, Los Blázquez i La Granjuela, a llevant del riu Zújar i porta d'entrada a la zona minera d'Almadén. En Fèlix era soldat de la 5a Companyia del 861è Batalló, i juntament amb en Lázaro era servidor d'un fusell metrallador i "[...] al pla aquest a prop de Valsequillo... Del davant ens fotien unes castanyes que... I mitja volta i endavant nosaltros...", "vàrem estar en una muntanya que només hi pujàvem quan hi havia l'atac, això, hi pujàvem de dia, i de nit ens fotien fora a nosaltros i es quedaven ells, i l'endemà tornàvem a atacar nosaltros fins a fotre'ls fora i ens hi quedàvem nosaltros. Allà vam estar tres dies sense menjar res absolutament i quan van arribar

ens van donar el ranxo dels tres dies, i no teníem gana, vam menjar el menjar d'un dia i prou.” Els comentaris sobre la gana que passaven els corrobora també Josep Poll en la seva carta del 25 de juny, en què diu “[...] que per aquí es té molta gana; si no fos pels bunyols que fem, que em van aguantant, ja estaríem quasi morts[...]” i tot i que a la carta no ens pot parlar d'on es trobava, sí que ens explica que estaven isolats, lluny dels pobles i que feien llargues caminades, havent de dormir per terra.

En començar el segon semestre de 1938, el Govern de la República, per tal d'aturar l'ofensiva franquista al Maestrat que intentava dividir la zona lleial per llevant tot arribant a la Mediterrània per les terres del País Valencià, va decidir portar a la pràctica una ambiciosa escomesa en tres fronts diferents: l'Ebre, Andalusia i Extremadura. En un primer moment, la maniobra de l'Ebre va donar els seus resultats positivament, i va paraitzar l'atac nacionalista a València per haver de portar tropes a corre-cuita al sector de Gandesa. A les terres del sud peninsular, el cap de l'Estat Major de l'Exèrcit Popular, Vicente Rojo, recuperà el

Fèlix Sala Benet l'any 1940,
durant el servei militar
obligatori (AMSJD.
Carpeta de correspondència
de postguerra de Fèlix Sala.
Donació de Montserrat
Sala Mitjans).

“Plan de Operaciones sobre Extremadura”.²³ Aquest pla, conegut com a “Plan P”, pretenia la ruptura del corredor extremeny en mans dels sollevats, la qual cosa els permetia la lliure comunicació entre l’Exèrcit del Nord i el del Sud, tot trencant el front pel sector de Mèrida fins a arribar a la frontera portuguesa. Com a punt de partida de l’operació, Rojo comptava amb la falca dels territoris de la comarca de la Serena en mans dels republicans dins del territori extremeny, però els insurgents li prengueren la iniciativa, de tal manera que Franco ordenà a Saliquet i Queipo de Llano, generals, respectivament, dels exèrcits del Centre i del Sud, una operació combinada per eliminar el perill que suposava l’anomenada *Bolsa de la Serena*. L’operació, dissenyada per l’Estat Major franquista, consistia a traçar una línia recta en direcció nord-sud, des de Logrosán-Madrigalejo fins a Fuenteovejuna-Peraleda del Zaucejo, i així aconseguir tallar en secant l’àrea ocupada pels governamentals. Pel nord baixarien les tropes de Saliquet, establertes a la comarca de Logrosán, mentre que des del sud pujaria Queipo de Llano amb el seu Exèrcit d’Andalusia. Quan ambdós exèrcits es trobessin, el Valle de la Serena quedaria aïllat de la zona republicana i totalment rodejat per forces nacionalistes.

La maniobra franquista es desenvolupà entre el 20 i el 24 de juliol, i foren conquerits uns 3.500 km², amb 23 poblacions tancades dins la bossa, algunes d’importantes com ara Don Benito, Villanueva de La Serena, Castuera, Medellín, Campanario, Navalvillar de Pela... El comunicat de guerra feixista, datat el 24 de juliol, parla de més de mil morts infringits a l’enemic, així com de la captura de milers de presoners. Les operacions de “neteja” a càrrec de la 2a Divisió de Cavalleria, consistents en la recollida i la repressió d’unitats republicanes escampades pels camps, continuarien fins a mitjan mes d’agost.

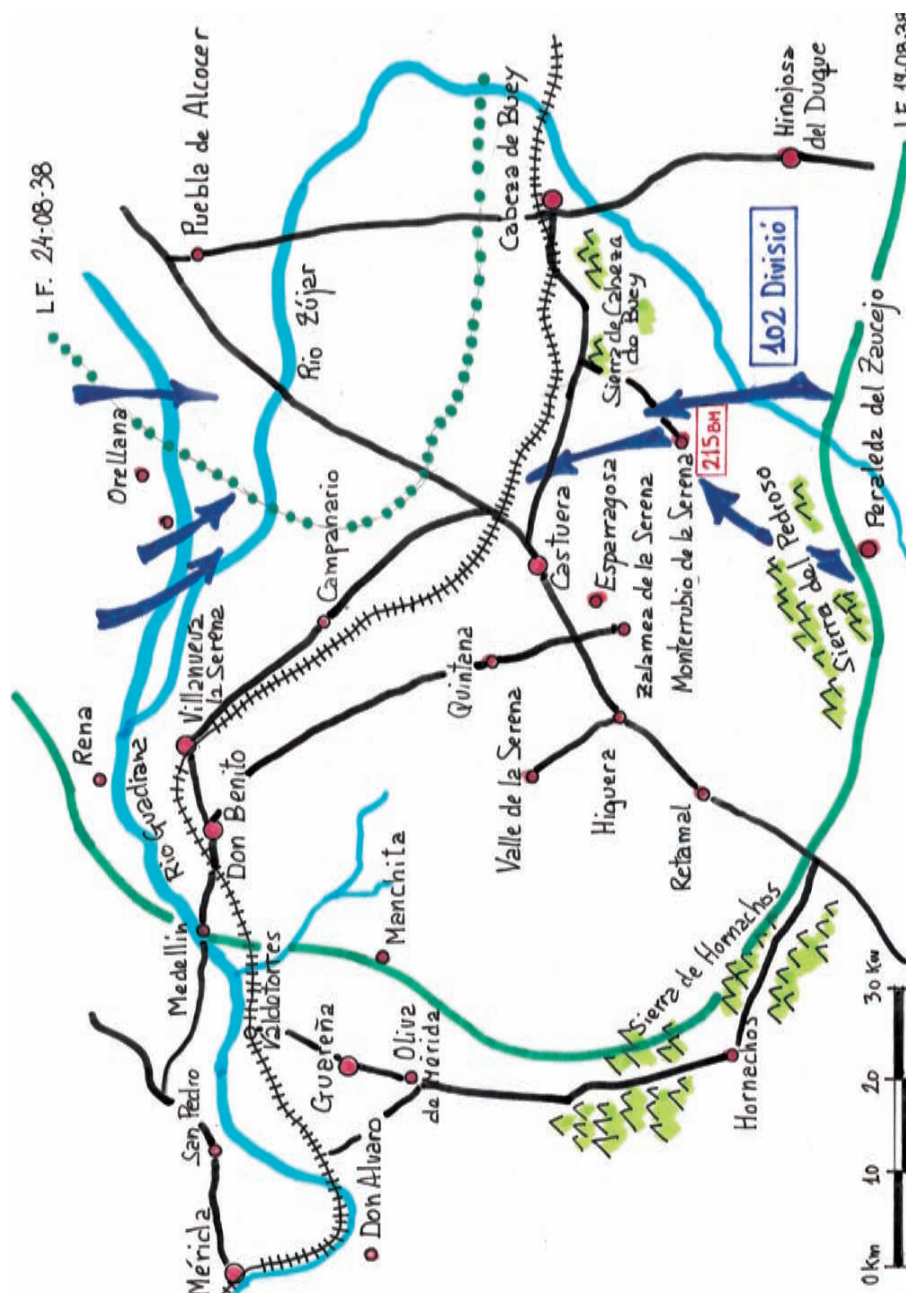
En iniciar-se l’atac al front de Càceres, la 216a BM d’en Lázaro i d’en Sala ja havia marxat cap a Llevant. Ho havia fet el dia 14 (el 13, segons alguns autors), i els varen traslladar en tres dies en tren i camions fins a la zona muntanyosa entre Castelló i Terol, on van participar en els violents combats iniciats el dia 20 contra les posicions del vèrtex Salada defensades per la 81a Divisió de l’Exèrcit franquista. Finalment, el dia 30 els republicans van desistir en el seu atac després de rebre copioses baixes a causa de la posició avantatjada dels enemics. En aquells temps,

La maniobra franquista es desenvolupà entre el 20 i el 24 de juliol, i foren conquerits uns 3.500 km², amb 23 poblacions tancades dins la bossa

Alexandre Lázaro fou víctima d'una epidèmia de tifus i fou traslladat a un hospital de València, on romangué durant un parell de mesos. D'allí el portaren a Guadalajara, on un tribunal mèdic li donà l'alta per anar un altre cop a València, on passà a fer d'instructor d'una lleva de "vells" acabada d'arribar. Quan els franquistes van entrar, estigué tancat prop d'un mes en un camp de concentració a la mateixa capital valenciana, on coincidí amb dos santjustencs més, Vicenç Canyadó i Pere Pruna. Pel que fa a Fèlix Sala, aquest també arribà a primera línia del front de Terol, però en molt mal estat de salut, de tal manera que un tinent mèdic, veient que tenia 41 graus de febre, manà evacuar-lo immediatament a l'hospital de Lliria. D'allí passà al de la Pasionaria de València, després al de Novelda i, finalment, al d'Alacant, on el 10 d'agost de 1938 un tribunal mèdic el donà per "inútil total" per patir insuficiència mitral. Traslladat a València, embarcà (les comunicacions per terra amb Catalunya ja estaven tallades) cap a Barcelona i va arribar a casa a mitjan setembre. Va ser reclamat novament per un tribunal mèdic a finals de desembre per a una revisió. El doctor Ribalta, com a metge de capçalera, li feu un certificat conforme no es podia desplaçar perquè estava malalt. A principis de gener, però, es presentà a l'Hospital Militar i li retiraren els papers que l'acreditaven com a "inútil" i el comminaren a presentar-se als militars. Però en Fèlix no es trobava bé, i tornà a casa seva, on romangué ja fins a l'entrada de les tropes franquistes.

La 215a BM de Josep Poll romangué, però, en terres d'Extremadura, aguantant l'escomesa franquista del front meridional, iniciada a les posicions avançades de Peraleda del Zaucejo i els contraforts de la Sierra del Pedroso per dirigir-se cap a la regió de Monterrubio, Zalamea i Esparragosa. El dia 20 una tempesta frenà l'avanç feixista a la zona, però l'endemà ja ocupaven les altures de Mesa del Zaucejo, vèrtex Picuda i d'altres a la Sierra del Oro, fins a les Casas de Diego Peña. D'aquesta manera, van arribar fins a la rodalia de Monterrubio de la Serena. El 22, la 102a Divisió controlava la serra de Monterrubio, i el dia 23 les columnes dels coronels Castejón i Redondo van ocupar Monterrubio de la Serena. Malgrat l'assoliment dels objectius marcats, les tropes de Queipo de Llano trobaren en aquest sector una dura resistència per part d'unes unitats republicanes avesades al combat i ben aprovisionades, recolzades per carros de combat que hostilitzaven constantment el seu progrés.

No tenim cap mena de constància ni documental ni oral, però per les dates extremes de la seva correspondència amb els pares (8 de

Mapa
esquemàtic
de l'ofensiva
franquista
del 20 al 24
de juliol de
1938 sobre
la Balsa de
la Serena
(elaboració
pròpia a
partir de
documentació
diversa).

Josep Poll i Navinés, a l'edat de disset anys, autor de l'epistolari descrit en aquest article i mort probablement el juliol de 1938 al front extremeny en els combats per a la defensa de la zona republicana de la comarca de la Serena (col·lecció particular. Donació de Maria Rosa Prenafeta Garcia).

juliol, última carta d'en Josep, que l'1 d'agost fou retornada als pares) i la posició de la seva Brigada en plena zona de combats (carretera de Peraleda a Monterrubio), creiem que Josep Poll Navinés caigué durant el transcurs de les operacions bèl·liques suara descrites. No ens consta que la família rebés mai cap comunicat oficial de la seva mort o desaparició, en canvi sí que algú de Sant Just que estaria prop d'ell ho sabé i ho comunicà als amics. Així se n'assabentà Alexandre Lázaro, quan ja era a la rereguarda.

El dia 24 de juliol els dos exèrcits franquistes coincidiren a Castuera i tancaven així la *Bolsa de la Serena*. La 215a BM ja no es va moure del front d'Extremadura, on hi va arribar el final de la guerra.

Bibliografia

- AZNAR, Manuel. *Historia Militar de la Guerra de España (1936-1939)*. Madrid: Ediciones Idea SA, 1940.

- CAMPANARIO LARGUERO, Juan Miguel. “Los proyectos fallidos del Ejército Popular de la República para dividir en dos la zona ocupada por el enemigo: El plan P del general Vicente Rojo”. *Revista de Historia Militar*, núm. 106. Instituto de Historia y Cultura Militar. Imprenta del Ministerio de Defensa, 2009.
- CAUDIEL. *Diario de la Guerra Civil 1936-1939* [en línia]. <www.gregal-digital.com>.
- CHAVES PALACIOS, Julián. *La Guerra Civil en Extremadura. Operaciones militares*. Tom II. Mèrida: Editora Regional de Extremadura, 2008.
- COMPANY i ROLDÁN, Joaquim. *Sis anys fora de casa (8-3-1938/14-6-1942)*. Barcelona: Viena, S.L., 1999.
- ENGEL, Carlos. *Historia de las Brigadas Mixtas del Ejército Popular de la República (1936-1939)*. Segona edició. Madrid: Almena Ediciones, 2005.
- ENGEL, Carlos. *Historia de las Divisiones del Ejército Nacional (1936-1939)*. Segona edició. Madrid: Almena Ediciones, 2010.
- HINOJOSA DURÁN, José. *Tropas en un frente olvidado. El ejército republicano en Extremadura durante la Guerra Civil*. Mèrida: Editora Regional de Extremadura, 2009.
- MARTÍNEZ BANDE, J. M. *La batalla de Pozoblanco y el cierre de la Bolsa de Mérida*. Madrid: Editorial San Martín, 1981.
- PERIS TORNER, Juan. *Ferrocarril de Valdepeñas a Puertollano* [en línia]. <www.spanishrailway.com>. 2012.
- RUIZ ALONSO, José M. “David Alfaro Siqueiros en el frente sur del Tajo (1937-1938)”. *Anales Toledanos*, núm. 30. Real Academia de Bellas Artes y Ciencias Históricas de Toledo. Diputació de Toledo, 2014.

Notes

- 1 AMEL. Fons Ajuntament d’Esplugues de Llobregat. Correspondència d’Assumptes Militars (1936-1939) – Correspondència d’Alcaldia (1938-1939).
AMSJD. Relació de minyons de l’allistament de 1939, fet el 23 de novembre de 1937, dins l’expedient general de quintes corresponent a l’any 1939, dins la capsa 394-16. “*Mozo número 9: José Poll Navinés: talla 1,72 m, perímetro torácico 89 cm; oficio peón.*”
- 2 Es tracta de Josep Navinés, molt conegut al poble per haver estat guarda rural. Hom el recordava per anar amb l’escopeta penjada amb cordills.
- 3 AMSJD. Padró d’habitants 1935. Aquí consta com a data de naixement d’en Josep Poll el 20/09/1920.
AMEL. Fons Ajuntament d’Esplugues de Llobregat. Administració general. Correspondència 1936-1939. Lligall 133. Relació de

mascles nascuts l'any 18 a Esplugues (document del 12/11/1937): aquí consta que Josep Poll Navinés, fill de Jacint i Pura, va néixer el 20 de setembre de 1918.

- 4 Entrevista realitzada per Francesc Riera i Prenafeta el 18/12/2011. Maria Rosa Prenafeta ens cedeix la fotografia de carnet d'un jove Josep Poll amb disset anys d'edat, i que la família havia fet ampliar un cop es va assabentar de la seva mort.
- 5 Entrevista realitzada per Francesc Riera i Prenafeta el 9/01/2012 al seu domicili de Sant Just Desvern.
- 6 Comentaris sobre una còpia procedent de l'AMSJD de la fotografia que els joves de la lleva esmentada es feren davant la porta de can Solanes de la Carretera, el dia que partien cap a la incorporació a files. El Sr. Lázaro afirma que la fotografia és igual que una que ell tenia i que va cedir per a una exposició a Can Ginestar sense que després li fos tornada.
- 7 AMSJD. Testimoni de Fèlix Sala Benet recollit per Jordi Amigó Barbeta. Gravació feta l'any 1997. *"Ens van fotre primer al camp de futbol que hi havia prop de la Remunta, anàvem allà a fer instrucció, hi anàvem a peu, fèiem la instrucció i després tornàvem cap a casa, també a peu."*
- 8 Es tracta de l'autòdrom Terramar, promogut com un element més dins l'àmbit de la urbanització Terramar, per la societat Parques y Edificaciones S.A. presidida per Francesc Armengol. Fou dissenyat per l'arquitecte Jaume Mestres i Fosses i inaugurat l'any 1923. Es trobava a menys de 2 km de l'hotel Terramar de Sitges, però ja dins el terme municipal de Sant Pere de Ribes. En l'actualitat el circuit i les instal·lacions romanen abandonades.
- 9 Jaume Poll Vives, casat amb Maria Rivas Valls, va ser cafeter de l'Ateneu durant unes quantes dècades. L'Ateneu estava situat aleshores al número 3 del carrer dedicat a la República.
- 10 Testimoni d'Alexandre Lázaro a Francesc Riera l'1/09/2012, i Joaquim Company i Roldán a *Sis anys fora de casa (8-3-1938/14-6-1942)*, pàg. 14. Barcelona: Viena S.L., 1999.
- 11 Josep Pérez Samsó. Fill de Santiago Pérez Delgado (n. de Valdenueva, Terol) i de Concepció Samsó Termes (de Vallcarca, Barcelona). Resident i domiciliat a Sant Just Desvern, on havia nascut el 4 de febrer de 1918. Tenia divuit anys i era solter. Temps de residència al poble: divuit anys. Ofici/professió: pagès. Patró per a qui treballava: jornal·ler. Sabia llegir i escriure. Vivia al número 4 interior del carrer de l'Església amb els pares.
- 12 Patxec: collidor de raïms que ve de fora a treballar eventualment en la recollida d'aquests fruits, aplicat també al funcionari castellà o immigrant que rebutja les coses catalanes. Vegeu el *Diccionari*

Alcover-Moll, i també el *Diccionari de renecs i paraulotes* de Pere Verdaguer.

- 13 En realitat en Miquel Casanovas Bosch, *Miquelitus*, i en Josep Milà Mitjans ja pertanyien a les lleves de persones grans.
- 14 Informació facilitada per Josep Quintana Cortès i Pere Font Grasa. Aquest darrer encara recorda les magnífiques pintures murals que decoraven algunes parets interiors de la casa obra del pintor Puig Genís.
- 15 AMSJD. Padrón Municipal de Habitantes 1935. Pàg. 35-36. Inscripció 192.
- 16 AMSJD. Relació de minyons lleva 1939, fet el 23 de novembre de 1937. Quintes, capsa 394-16.
- 17 BRULL i ANGELA, Pere. “Setanta-cinc anys de futbol a Sant Just Desvern”. A: *Miscel·lània d’Estudis Santjustencs IV*. Centre d’Estudis Santjustencs, 1992. Pàgina 28.
- 18 Al padró hi consta erròniament aquesta data de setembre de 1920, quan en realitat sabem que va néixer l’any 1918, motiu pel qual Josep Poll formà part de la lleva de 1939.
- 19 Els batallons que conformaven la 215a BM eren els 857, 858, 859 i 860. Els batallons de la 216a BM eren els 861, 862, 863 i 864.
- 20 Testimoni d’Alexandre Lázaro a Francesc Riera l’1/09/2012.
- 21 Escrit de Fèlix Sala Benet fet l’any 1979 per tal de sol·licitar el reconeixement oficial dels drets que com a soldat de la República durant la Guerra Civil li corresponien. Document gentilesa de Montserrat Sala i Mitjans.
- 22 AMSJD. Testimoni de Fèlix Sala Benet a Jordi Amigó, any 1997.
- 23 El “Plan de Operaciones sobre Extremadura” fou elaborat a la primavera de 1937 pel Govern de Largo Caballero, però es desestimà posteriorment i s’imposà el fet de donar prioritat a la defensa de Madrid. Les greus discrepàncies entre militars i polítics sobre l’aplicació d’aquest Pla, del qual Largo Caballero era un ferm partidari, influïren també en la dimissió d’aquest dirigent en el seu càrrec del Govern, que es produí el 17 de maig de 1937, renúncia molt condicionada pels Fets de Maig succeïts a Barcelona.